

ORGANIZACJA KRIEGSHILFE FÜR DANZIG – PRZYCZYNEK DO DZIEJÓW GDAŃSKA W LATACH I WOJNY ŚWIATOWEJ

JANUSZ DARGACZ
<https://orcid.org/0000-0003-3410-4580>

Instytut Historii
Polskiej Akademii Nauk
Muzeum Gdańska

Streszczenie: Organizacja Pomoc Wojenna dla Gdańska (Kriegshilfe für Danzig) powstała 12 sierpnia 1914 r. z inicjatywy nadburmistrza miasta Heinricha Scholtza, który został jednocześnie jej przewodniczącym. Jej zadaniem była pomoc rodzinom żołnierzy walczących na froncie. Polegała ona m.in. na wydawaniu żywności, odzieży, butów, węgla na zimę. Organizacja pomagała w znalezieniu pracy, prowadziła jadłodajnie wydające bezpłatną zupę, opiekowała się rannymi żołnierzami w lazaretach wojskowych, udzielała pomocy uchodźcom z Prus Wschodnich, prowadziła żłobki i ochronki dla dzieci żołnierzy. Specjalną opieką zostały otoczone kobiety oczekujące dziecka bądź zajmujące się niemowlętami. W okresie 1915–1918, z okazji kolejnych rocznic wybuchu wojny, organizowano w Gdańsku tzw. Dzień Ofiarności (Opfertag), podczas którego mieszkańcy mogli wspomóc organizację w trakcie zbiórek dobroczynnych. Wobec pogarszającej się sytuacji aprowizacyjnej miasta w kolejnych latach Pomoc Wojenna działała w coraz trudniejszych warunkach. Aktywność niektórych komisji wygasła jeszcze przed zakończeniem wojny.

Słowa kluczowe: I wojna światowa, Heinrich Scholtz, dobroczynność, Kriegshilfe, Opfertag

The Kriegshilfe für Danzig organisation: A contribution to the history of Gdańsk during World War One

Abstract: The War Assistance for Gdańsk (Kriegshilfe für Danzig) was established on 12 August 1914. The creation of the organisation was initiated by High Mayor Heinrich Scholtz, who also became its chairman. It was tasked with helping the families of soldiers fighting on the frontlines. The assistance included providing food, clothing, shoes, or coal for the winter. The organisation also helped to find jobs, ran free soup kitchens as well as nurseries and group homes for soldiers' children, provided care for wounded soldiers in military hospitals and for refugees from East Prussia. Special care was provided for pregnant women and those with infants. In 1915–1918 the anniversaries of the beginning of the war were commemorated in

Gdańsk with a Day of Generosity (Opfertag) during which the populace could support the organisation through fundraisers. As the availability of foodstuffs in the city deteriorated in subsequent years, War Assistance operated in increasingly difficult conditions. Some committees ceased their activities before the war ended.

Keywords: World War One, Heinrich Scholtz, charity, Kriegshilfe, Opfertag

Lata I wojny światowej (1914–1918) należą do najstabiej przebadanych okresów w dziejach Gdańska. Wojenna historia miasta nie tylko nie doczekała się dotąd całościowego opracowania, ale brak nawet opracowań częściowych, które omawiałyby wybrane zagadnienia. Poniższy artykuł dotyczy jednego z ważnych wątków dziejów Gdańska w latach 1914–1918, jakim była organizacja pomocy rodzinom żołnierzy walczących na froncie. Jego celem jest jedynie zasygnalizowanie problemu, który wymagałby dalszych, bardziej pogłębionych badań. Został opracowany na stosunkowo wąskiej bazie źródłowej – przede wszystkim na podstawie doniesień ukazujących się na łamach jednego z najważniejszych w tym czasie gdańskich dzienników „Danziger Zeitung”, a także druków informacyjnych wydawanych przez magistrat.

Organizacja o nazwie Pomoc Wojenna dla Gdańska (Kriegshilfe für Danzig)¹ została powołana do życia z inicjatywy ówczesnego nadburmistrza miasta Heinricha Scholtza (1874–1918)². Spotkanie założycielskie z udziałem działaczy ponad 50 stowarzyszeń społecznych z terenu Gdańska, głównie organizacji kobiecych, zostało zorganizowane 12 sierpnia 1914 r. w sali posiedzeń Rady Miejskiej (Stadtverordnetenversammlung) Ratusza Głównego Miasta³. Podczas zebrania wybrano zarząd, którego przewodniczącym został nadburmistrz Scholtz, oraz powołano siedem komisji problemowych (wkrótce, wobec rozwoju sytuacji na froncie, zaistniała konieczność utworzenia ósmej komisji, odpowiedzialnej za pomoc

- 1 W pierwszych doniesieniach prasowych oraz odezwie nadburmistrza Gdańska z 13 sierpnia nie pojawia się jeszcze ta nazwa. Powołane przez nową organizację biuro było określane jako Główny Biuro Ochotniczej Działalności Dobroczynnej dla Złagodzenia Niedostatków Wojennych (Hauptstelle der freiwilligen Liebestätigkeit zur Linderung der Kriegsnot) – zob. „Danziger Zeitung” (dalej cyt.: DZ), nr 375, z 13 sierpnia 1914 r., [s. 3]; nr 378, z 14 sierpnia 1914 r., [s. 4]. Jednak już po kilku dniach zaczęła się upowszechniać znacznie praktyczniejsza nawa Kriegshilfe für Danzig, zob. DZ, nr 384, z 18 sierpnia 1914 r., [s. 2].
- 2 Działalność nadburmistrza Scholtza została dotąd przebadana w nikłym stopniu. Podstawowy biogram opracował Mirosław Gliński, zob. *idem, Nadburmistrzowie Gdańska w latach 1814–1920*, [w:] *Poczet sołtysów, burmistrzów, nadburmistrzów, przewodniczących Miejskiej Rady Narodowej i prezydentów Gdańska od XIII do XXI wieku*, red. B. Możejko, Gdańsk 2015, s. 320–323.
- 3 DZ, nr 375, z 13 sierpnia 1914 r., [s. 3]; *Bericht des Magistrats der Stadt Danzig über den Stand der Gemeindeangelegenheiten bei Ablauf des Verwaltungsjahres 1914/15*, b.m.r.w., s. 11.

1. Felix Mayer, przewodniczący wykonawczy
Pomocy Wojennej dla Gdańska
Ze zbiorów Muzeum Gdańska

uchodźcom z Prus Wschodnich⁴). Przewodniczącym wykonawczym (Geschäftsführender Vorsitzende) został członek magistratu Felix Mayer (1867–1941)⁵, który przedstawił zarys planowanej działalności organizacji. Jej zadaniem miała być pomoc rodzinom żołnierzy walczących na froncie, zaś uzasadnieniem jej powstania – chęć uniknięcia rozproszenia sił w obliczu niedostatków wywołanych wojną.

Formalnie Kriegshilfe für Danzig miała charakter prywatnej organizacji dobroczynnej, powstała jednak z inspiracji władz miejskich i jej aktywność stanowiła uzupełnienie działań prowadzonych na tym polu przez instytucje miejskie (Kriegsfürsorgeamt). Pomoc Wojenna była poza tym ściśle powiązana z innymi działającymi w mieście stowarzyszeniami dobroczynnymi, przede wszystkim z powołaną do życia tuż po wybuchu wojny Narodową Służbą Kobiet (Nationaler Frauendienst)⁶. Równolegle w latach 1914–1918 niezależną działalność prowadziły też inne

organizacje zajmujące się pracą na rzecz ofiar wojny czy też walczących na froncie żołnierzy (dużą aktywnością wykazywał się przede wszystkim Czerwony Krzyż), jednak Pomoc Wojenna dla Gdańska przodowała pod względem pozyskiwanych środków. Wśród członków organizacji zdecydowanie przeważały kobiety. Do prac dobroczynnych włączały się żony

- 4 W dniu 17 sierpnia 1914 r. do Prus Wschodnich wkroczyły oddziały rosyjskie, zajmując znaczną część prowincji. W wyniku zwycięskich dla Niemiec bitew pod Tannenbergiem (26–30 sierpnia) oraz nad jeziorami mazurskimi (8–13 września) pochód Rosjan został zatrzymany. Zagrożenie dla Prus Wschodnich zostało ostatecznie zażegnane po zwycięstwach niemieckich w lutym 1915 r. Zob. M. Wrzosek, *Działania militarne w Prusach Wschodnich 1914–1915*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie”, nr 4, 1997, s. 531–554.
- 5 Felix Mayer-Falk (1867–1941), prawnik, od 1900 r. etatowy radca miejski. Pełnił szereg funkcji w strukturze władz miejskich Gdańska, zajmując się przede wszystkim sprawami przemysłu, handlu i szkolnictwa. Od 1915 r. kierował Urzędem ds. Ubogich (Armenamt), a następnie Urzędem ds. Młodzieży (Jugendamt). Zob. *Danziger Bürgerbuch. Bilder aus Leben und Wirken Danziger Männer und Frauen in Politik, Wirtschaft, Presse, Kunst, Wissenschaft, Volksbildung*, hrsg. von R. Franke, Danzig 1927, s. 78–79.
- 6 Towarzystwa kobiece z Gdańska w liczbie 31 przystąpiły do Narodowej Służby Kobiet 12 sierpnia 1914 r. (DZ, nr 378, z 14 sierpnia 1914 r., [s. 3]). Biuro urządzono w siedzibie stowarzyszenia „Frauenwohl” przy ul. Piwnej 23. Na temat działalności Nationaler Frauendienst w Gdańsku zob.: *Bericht über die Verwaltung der Stadt Danzig während der Kriegszeit*, b.m.r.w., s. 51.

gdańskich dygnitarzy, dowódców wojskowych, profesorów politechniki, co miało przynieść określony efekt propagandowy.

Zgodnie z pierwotnymi założeniami organizacja miała się opierać na pracy ochotniczej, a także na prowadzonych różnymi sposobami zbiórkach pieniędzy. W odezwie skierowanej do mieszkańców miasta 13 sierpnia 1914 r. nadburmistrz Scholtz wzywał do hojności: „Darum Männer und Frauen, helft und gebt! Gebt schnell! Jeder nach seinen Kräften! Auch die kleinste Gabe ist willkommen”⁷. Organizacja rozpoczęła swoją działalność od urządzenia biura głównego (Hauptstelle der freiwilligen Liebestätigkeit zur Linderung der Kriegsnot), które mieściło się początkowo w siedzibie Gdańskiej Centrali Informacyjnej⁸ (Danziger Verkehrszentrale) przy Podwalu Grodzkim 5 (Stadtgraben). Służyło ono jako punkt informacyjny, do którego zgłaszali się potrzebujący. Stąd kierowani byli do odpowiednich komisji, odpowiedzialnych za poszczególne zakresy pomocy⁹.

Już po krótkim czasie pomieszczenia Centrali Informacyjnej okazały się niewystarczające dla potrzeb szybko rozwijającej się organizacji. Z początkiem września 1914 r. biuro główne zostało przeniesione do starego, przeznaczonego do rozbiórki Domu Pracy (Arbeitshaus) przy ul. Elżbietańskiej 2 (Elisabethkirchengasse)¹⁰, udostępnionego przez Zachodniopruskie Towarzystwo Ubezpieczeń od Ognia (Westpreussische Feuerversicherungsgesellschaft)¹¹. W dużych pomieszczeniach, które w ciągu jesieni magistrat wyposażył w ogrzewanie i oświetlenie, zostały poza tym urządzone dwie szwalnie oraz punkty wydawania odzieży i żywności. W połowie maja 1915 r. biuro główne zostało przeniesione na ul. Kładki 29 (Holzgasse)¹².

7 „Dlatego mężczyźni i kobiety – pomagajcie i dawajcie! Dawajcie szybko! Każdy wedle swoich sił! Nawet najmniejszy datek jest mile widziany”, DZ, nr 378, z 14 sierpnia 1914 r., [s. 4].

8 Stosuję nazwę zaproponowaną przez Jana Daniluka, zob. *idem*, *115 lat temu zaczęto promować Gdańsk*, <https://historia.trojmiasto.pl/Jak-dawniej-promowano-Gdansk-n166218.html> [dostęp: 4 września 2023].

9 DZ, nr 380, z 15 sierpnia 1914 r., [s. 3].

10 W zbudowanym w połowie XVI w. budynku przy ul. Elżbietańskiej do 1868 r. działał Dom Dziecka (Kinderhaus). Po jego przeniesieniu do nowej siedziby na Polankach urządzono tu Dom Pracy. Budynek został rozebrany w 1916 r. Zob. B. Śliwiński, *Dom Dziecka (Dom Dziecka i Sierot)*, [https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=DOM_DZIECKA_\(Dom_Dziecka_i_Sierot\)](https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=DOM_DZIECKA_(Dom_Dziecka_i_Sierot)) [dostęp: 12 listopada 2023].

11 L. Frank, *Die Entwicklung der Kriegshilfe für Danzig im ersten Kriegsjahr*, b.m.r.w., PAN Biblioteka Gdańska [dalej: PAN BG], *Od 5884 2° (Drucksachen des Danziger Magistrats, t. 5: 1910–1915, nr 354)*.

12 *Ibidem*.

Tabela 1. Struktura organizacji Kriegshilfe für Danzig w 1914 r.

Numer komisji / podkomisji	Zakres działań	Siedziba	Przewodniczący / przewodnicząca
Komisja główna	Nadzór nad całością prac organizacji	Ratusz (ul. Piwna 36/38)	Nadburmistrz Heinrich Scholtz
I	Zarządzanie i informacja	Elżbietańska 2	Lina Frank
II	Zbiórka środków	Szeroka 91–94	Gustav Fuchs
III	Opieka nad rodzinami	Elżbietańska 2	Felix Mayer
IIIa	Opieka nad dziećmi		Katharina Stelter
IIIb	Zaopatrzenie w żywność		dr Max Thun
IV	Szwalnie	Elżbietańska 2	1. Else Döring 2. Anna Meyer
V	Jadłodajnie	Długi Targ 43	1. Paul Fehrmann 2. Helene Sauerhering
VI	Opieka nad rannymi żołnierzami	Plac Hanzy 15	Nelly Helene Förster
VII	Pośrednictwo pracy	Piwna 23	Marie Meyer
VIII	Opieka nad uchodźcami	Podwale Grodzkie 5	Gustav Zander

Źródło: *Kriegshilfe für Danzig (K. f. D.): Ausschüsse und Zweigstellen*, Danzig 1914.

STRUKTURA I DZIAŁALNOŚĆ

Całością prac Pomocy Wojennej dla Gdańska kierowała **Komisja Główna** (Hauptausschuß), stanowiąca zarząd organizacji. Na jej czele stanął osobiście nadburmistrz Scholtz. W jej skład wchodził przewodniczący pozostałych ośmiu komisji, a siedziba znajdowała się w jednym z biur gdańskiego ratusza (z wejściem od strony ul. Piwnej). Bieżącą działalnością komisji jako „przewodniczący wykonawczy” zajmował się wspomniany radca miejski Mayer¹³.

¹³ *Kriegshilfe für Danzig (K. f. D.): Ausschüsse und Zweigstellen*, Danzig 1914, s. 5.

Komisja I, odpowiedzialna za zarządzanie i informację (Verwaltung und Auskunft), mieściła się początkowo w budynku przy ul. Elżbietańskiej 2, następnie przy ul. Kładki 29¹⁴. Kierowała nią Lina Frank. Do zadań komisji należały m.in. sprawy kadrowe, a więc zatrudnianie zarówno ochotników, jak też pracowników etatowych¹⁵.

Jak wyżej wspomniano, Kriegshilfe für Danzig opierała się na pracy ochotniczej, część personelu jednak otrzymywała za swoją pracę wynagrodzenie. Na dzień 1 maja 1915 r. organizacja zatrudniała 635 osób, dodatkowo 35 osób w punktach przydzielania pracy chałupniczej prowadzonych przez Narodową Służbę Kobiet – a więc łącznie 670. Z tej liczby ochotniczo pracowało 590 osób (508 kobiet i 82 mężczyzn), natomiast wynagrodzenie otrzymywało 80 osób (14%)¹⁶. W kolejnych latach liczba gdańszczan chętnych do nieodpłatnej pracy na rzecz Pomocy Wojennej malała, tak że z czasem proporcje odwróciły się na korzyść pracowników etatowych. W sierpniu 1917 r. organizacja zatrudniała 405 osób, w tym 189 ochotników oraz 216 pracowników pobierających wynagrodzenie (53%)¹⁷.

Komisja II zajmowała się pozyskiwaniem środków (Sammlung von Mitteln), głównie drogą zbiórek dobroczynnych wśród mieszkańców. Na jej czele stał Gustav Fuchs (1857–1929)¹⁸, członek rady miejskiej i wydawca dziennika „Danziger Neueste Nachrichten”, który na potrzeby komisji udostępnił pomieszczenia redakcji przy ul. Szerokiej 91–94 (Breitgasse)¹⁹.

Powstaniu Kriegshilfe für Danzig towarzyszyła intensywna kampania propagandowa, która miała zachęcić mieszkańców miasta do włączenia się do akcji pomocy – czy to poprzez nieodpłatną pracę na rzecz organizacji, czy też datki pieniężne. Środki na działalność pozyskiwano na różne sposoby. Już w odezwie skierowanej do gdańszczan w sierpniu 1914 r.²⁰ zapowiadano powszechną zbiórkę wśród mieszkańców: datki miały być przyjmowane w urzędach, szkołach, sklepach i redakcjach gazet. Ochotniczki Pomocy Wojennej miały prowadzić zbiórkę po domach, a urzędników zachęcano do przekazywania organizacji części swoich poborów.

Nazwiska darczyńców publikowane były w prasie²¹. W sierpniu 1915 r. nagłośniona została darowizna w niespotykanej wysokości 10 tys. marek, przekazana przez anonimowego

14 *Ibidem*, s. 6; L. Frank, *op. cit.*

15 DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*).

16 L. Frank, *op. cit.*

17 DZ, nr 375, z 13 sierpnia 1917 r., [s. 2].

18 M. Andrzejewski, *Gustav Adolf Fuchs*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=FUCHS_GUSTAV_ADOLF,_wydawca,_senator [dostęp: 4 września 2023].

19 *Kriegshilfe für Danzig (K. f. D.): Ausschüsse und Zweigstellen*, s. 6.

20 DZ, nr 384, z 18 sierpnia 1914 r., [s. 2].

21 Np. DZ, nr 306, z 3 lipca 1915 r., [s. 3]; nr 362, z 5 sierpnia 1915 r., [s. 4].

darczyńcę w ramach organizowanego wówczas po raz pierwszy Dnia Ofiarności²² (o którym niżej). Podobna darowizna wpłynęła do Pomocy Wojennej również w styczniu następnego roku. Miała ona wspomóc działalność wydziału ds. opieki nad noworodkami²³. W prasie informowano również o mniej spektakularnych datkach.

Na fali entuzjazmu pierwszych miesięcy wojny swoje wsparcie dla działań organizacji oferowało wielu gdańskich przedsiębiorców oraz stowarzyszeń. W grudniu 1914 r. twórcy skupieni w Towarzystwie Gdańskich Artystów w Katowni (Verein Danziger Künstler in der Peinkammer) zorganizowali wystawę, z której dochód przeznaczono na Pomoc Wojenną²⁴. Z podobnym gestem wystąpili Paul Otto Krause, dzierżawca domu kuracyjnego w Brzeźnie, oraz Rudolf Lettau, dzierżawca zakładu kąpielowego na Westerplatte, którzy w sezonie letnim 1915 r. zorganizowali serię koncertów patriotycznych²⁵. Wpływy z biletów również przekazano Pomocy Wojennej dla Gdańska.

Niekiedy to sama Pomoc Wojenna była organizatorką podobnych wydarzeń, które zasilaty budżet organizacji. W lipcu 1915 r. zaprosiła gdańszczan na biletowane spotkanie, podczas którego publiczność mogła zapoznać się z wykładem na temat życia rosyjskich żołnierzy w obozach jenieckich, a także wysłuchać utworzonego przez jeńców zespołu muzycznego (program zawierał m.in. rosyjską muzykę ludową wykonywaną na bałatajkach)²⁶. Wydarzenie to przyniosło Pomocy Wojennej 700 marek czystego dochodu²⁷.

Główną rolę w działalności Kriegshilfe für Danzig odgrywała **komisja III**, zajmująca się bezpośrednią pomocą dla rodzin (Familienfürsorge). Biuro komisji znajdowało się w budynku przy ul. Elżbietańskiej 2 (później w gmachu przy Elisabethwall 9²⁸), a jej pracami kierował początkowo radca miejski Mayer²⁹. Ze względu na rozległość zadań wydzielono z niej dwie podkomisje: do spraw opieki nad dziećmi oraz do spraw zaopatrzenia w żywność. Ponadto na przedmieściach powstały filie w Brzeźnie, Stogach, Wrzeszczu, Letnicy, Nowym Porcie, Siedlcach, Oruńskim Przedmieściu-Starych Szkotach oraz Wisłoujściu³⁰. Działalność tej komisji zostanie bliżej omówiona w dalszej części tekstu.

22 DZ, nr 356, z 2 sierpnia 1915 r., [s. 3]; nr 362, z 5 sierpnia 1915 r., [s. 4].

23 *Bericht über die Verwaltung der Stadt Danzig während der Kriegszeit*, [s. 4].

24 *Bericht des Magistrats der Stadt Danzig...*, s.12.

25 M.in.: DZ, nr 305, z 3 lipca 1915 r., [s. 3, 4]; DZ, nr 308, z 5 lipca 1915 r., [s. 2, 4]; DZ, nr 312, z 7 lipca 1915 r., [s. 4]; DZ, nr 324, z 14 lipca 1915 r., [s. 4]; DZ, nr 329, z 17 lipca 1915 r., [s. 4]; nr 347, z 28 lipca 1915 r., [s. 4]; nr 354, z 31 lipca 1915 r., [s. 4].

26 DZ, nr 322, z 13 lipca 1915 r., [s. 4].

27 DZ, nr 352, z 30 lipca 1915 r., [s. 3].

28 W gmachu Zachodniopruskiego Towarzystwa Ubezpieczeń od Ognia, czyli obecnej siedzibie Prokuratury Okręgowej w Gdańsku przy Watach Jagiellońskich 36.

29 *Kriegshilfe für Danzig (K. f. D.): Ausschüsse und Zweigstellen*, s. 7.

30 *Ibidem*, s. 16.

Kriegshilfe für Danzig

Am 3. September 1916, nachmittags 4½ Uhr im Gutenberghain

Vaterländische Feier

Vortragsfolge

1. Festrevue über den Choral: „Nun danket alle Gott“ **Golde**
Musikabteilung des Ersatzbataillons des Danziger Infanterie-Regiments Nr. 128
(Herr Musikmeister Stieberth)
2. Vaterländisches Festlied **C. Kreuzer**
Chor der drei höheren Knabenschulen (Leiter: Herr Gesanglehrer Otto Krieschen)
3. Ansprache mit Kaiserhoch
(Herr Direktor der Viktoriafschule Dr. Tesdorpf)
4. Sedan, wir denken dein **Brandstädter**
Chor des Realgymnasiums St. Johann (Leiter: Herr Musikdirektor Brandstädter)
5. Germania **Fr. Wagner**
Chor der Oberrealschule St. Petri und Pauli (Leiter: Herr Gesanglehrer Buh)
6. Siegesgesang (für Chor und Orchester) **J. Sibelius**
Chor des Städtischen Gymnasiums (Leiter: Herr Gesanglehrer Otto Krieschen)
7. Volkstänze, Schülerinnen des Stephan-Waeghold-Lyzeums

Patriotische Märsche
Musikabteilung des Ersatzbataillons des Danziger Infanterie-Regiments Nr. 128

8. a) Im Wald **Karl Maria von Weber**
b) Soldatenlied, mit Orchesterbegleitung **W. Taubert**
Chor der vereinigten städtischen Knaben-Mittelschulen (Leiter: Herr Lehrer W. Dummer)
9. Tänze, Schülerinnen des Lyzeums Sellmann

Patriotische Märsche
Musikabteilung des Ersatzbataillons des Danziger Infanterie-Regiments Nr. 128

10. a) Reiters Morgengesang **Volkswaise**
b) Gebet vor der Schlacht **J. Himmel**
Knaben und Mädchen der Volksschulen des Bezirks I (Leiter: Herr Lehrer von Wiedt)
11. a) Keulenschwingen } Schülerinnen der Viktoria-Schule
b) Reigen }

Patriotische Märsche
Musikabteilung des Ersatzbataillons des Danziger Infanterie-Regiments Nr. 128

12. a) Die Wacht am Rhein **K. Wilhelm**
b) Deutsches Flottenlied **Th. Scharf**
Knaben und Mädchen der Volksschulen des Bezirks II (Leiter: Herr Lehrer Lewandowski)
13. Jung-Deutschlands Söhne, schühet die Ostmark **M. Schnabel**
Chor der vereinigten Bezirke der Volksschulen mit Orchesterbegleitung
(Leiter: Herr Lehrer Lewandowski)
14. Gemeinsames Schlußlied: Niederländisches Dankgebet . . . **R. Kremser**
(mit Orchesterbegleitung)

R. Gorschalke, Danzig.

Preis 10 Pfg.

2. Afisz zapowiadający uroczystość patriotyczną organizowaną przez Pomoc Wojenną dla Gdańska 3 września 1916 r. w Gaju Gutenberga we Wrzeszczu
Ze zbiorów PAN Biblioteki Gdańskiej

Zadaniem **komisji IV** było prowadzenie szwalni (Nähstuben) oraz punktu wydawania odzieży przy ul. Elżbietańskiej 2. Szyto tu ubrania z nowych materiałów, ale przede wszystkim przerabiano pozyskiwane drogą zbiorów używane ubrania i pościel, które następnie były rozdawane potrzebującym. W pierwszym roku wojny zaopatrywało się tutaj (nie licząc uchodźców) ponad 13 tys. miejscowych rodzin żołnierskich, którym wydawano 3–5 tys. sztuk ubrań miesięcznie³¹. Wydział Pomocy dla Położnic kierował do Komisji IV matki zainteresowane otrzymaniem pościeli i wyprawki dla niemowląt. W lutym i marcu 1915 r. wysłano 23 tys. kilogramów odzieży do dotkniętych działaniami wojennymi Prus Wschodnich³². Pochodziły one ze zbiorów prowadzonych w całym Niemczech.

Prowadzone przez komisję IV szwalnie dawały stałe zatrudnienie pewnej liczbie kobiet (w 1916 r. było to ok. 30–35 osób miesięcznie³³), w tym pochodzącym z rodzin uchodźczych. W lutym 1915 r. z myślą o tych ostatnich urządzono dwa nowe warsztaty tkackie, w których produkowano tzw. Flickerdecken, czyli derki wykonane z pozszywanych fragmentów starych ubrań. Głównym ich odbiorcą było wojsko, były bowiem chętnie wykorzystywane w okopach³⁴.

Komisja V zajmowała się organizacją jadłodajni (Suppenküchen). Na jej czele stanęli Helene Sauerhering oraz członek rady miejskiej Paul Fehrmann, zaś siedziba znajdowała się w należącej do miasta kamienicy przy Długim Targu 43 (Langer Markt)³⁵. W ciągu pierwszego roku działalności Kriegshilfe für Danzig powstało sześć jadłodajni (trzy w Śródmieściu oraz po jednej we Wrzeszczu, Siedlcach³⁶ i Nowym Porcie), w których wydawano bezpłatną zupę żonom żołnierzy, a także dzieciom z gdańskich szkół³⁷. Na początku 1915 r. we wszystkich jadłodajniach wydawano 2280 litrów zupy dziennie, stołowało się w nich ok. 4000 osób³⁸. W 1917 r. ilość wydawanych posiłków wzrosła do 3950 litrów dziennie³⁹.

Zadaniem **komisji VI** była opieka nad przebywającymi w lazaretach wojskowych rannymi żołnierzami (Kriegerfürsorge). Na jej czele stanęła Nelly Helene Förster, żona prezydenta

31 L. Frank, *op. cit.*

32 *Die Tätigkeit der Kriegshilfe für Danzig in den Monaten Januar bis März 1915. Bericht der Ausschüsse*, b.m.r.w., PAN BG, Od 5884 2° (Drucksachen des Danziger Magistrats, t. 5: 1910–1915, nr 355).

33 DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*).

34 *Die Tätigkeit der Kriegshilfe für Danzig...*

35 *Kriegshilfe für Danzig (K. f. D.): Ausschüsse und Zweigstellen*, s. 11.

36 Ciesząca się najmniejszą popularnością jadłodajnia na Siedlcach została w kwietniu 1916 r. połączona ze stołówką miejską, DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*).

37 L. Frank, *op. cit.*

38 *Die Tätigkeit der Kriegshilfe für Danzig...* W 1915 r. Gdańsk liczył 192 328 mieszkańców, zob. A. Romanow, *Sytuacja demograficzna Gdańska w latach 1871–1920*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 4, cz. 1: 1815–1920, red. E. Cieślak, Sopot 1998, s. 268.

39 DZ, nr 375, z 13 sierpnia 1917 r., [s. 2].

rejencji gdańskiej Lothara Förstera (1865–1939). Biuro znajdowało się w służbowej willi prezydenta przy placu Hanzy 15 (Hansaplatz)⁴⁰. Komisja zaopatrywała szpitale wojskowe w posiłki, materiały do czytania, gry, urządzała cotygodniowe wieczorki muzyczne i wykłady ze slajdami⁴¹.

Pośrednictwem pracy (Arbeitsvermittlung) zajmowała się **komisja VII**, której prowadzenie powierzono Narodowej Służbie Kobiet. Na czele komisji stanęła działaczka społeczna Marie Meyer, a biuro znajdowało się w siedzibie organizacji kobiecej „Frauenwohl” przy ul. Piwnej 23 (Jopengasse)⁴².

Problemem sygnalizowanym już podczas spotkania założycielskiego Pomocy Wojennej dla Gdańska był brak ofert pracy dla osób chcących podjąć stałe zatrudnienie. Według nadburmistrza Scholtza w sierpniu 1914 r. do magistratu wpłynęło 3000 zgłoszeń, na które władze miasta nie były w stanie odpowiedzieć⁴³. To zapewne było przyczyną, dla której Narodowa Służba Kobiet skupiła się przede wszystkim na tworzeniu systemu pracy chałupniczej. W pierwszym roku wojny organizacja otworzyła kilka punktów przydzielania tego typu zajęć (Heimarbeitsausgabestellen). Zatrudnione w nich kobiety zajmowały się pracami krawieckimi lub wykonywały robótki na drutach⁴⁴. Jeden z takich punktów mieścił się od listopada 1914 r. w udostępnionym przez magistrat refektarzu dawnego klasztoru franciszkanów, inny urządzono we wrzeszczańskej filii Kriegshilfe für Danzig przy obecnej ul. Romana Dmowskiego (dawniej Bahnhofstraße)⁴⁵.

Pod koniec marca 1915 r. z pracy chałupniczej korzystało 1900 kobiet. W okresie od września 1914 do czerwca 1915 r. wypłacono im wynagrodzenia o łącznej wysokości 176 710,39 marek⁴⁶. Od kwietnia 1916 r. odnotowano zastój spowodowany brakiem materiałów, co znalazło swoje odbicie w wypłacanych w kolejnych miesiącach wynagrodzeniach. Jeszcze w marcu 1916 r. zatrudnionym kobietom wypłacono 65 191 marek, tymczasem w lipcu tego roku już tylko 28 240 marek⁴⁷. Część robotnic trzeba było zwolnić.

40 *Kriegshilfe für Danzig (K. f. D.): Ausschüsse und Zweigstellen*, s.12.

41 L. Frank, *op. cit.*

42 *Kriegshilfe für Danzig (K. f. D.): Ausschüsse und Zweigstellen*, s.14.

43 DZ, nr 375, z 13 sierpnia 1914 r., [s.3].

44 W ramach pracy chałupniczej do 1 lipca 1915 r. wykonano: 120 017 koszul, 98 216 par spodni, 64 000 poszewek dużych, 30 021 poduszek, 30 945 prześcieradeł, 59 529 ręczników, 28 270 sienników, 12 648 kurtek drelichowych, 959 290 torebek na suchary, 641 000 piżam szpitalnych, 10 958 opasek na brzuch, 58 579 par skarpet, 21 067 ogrzewaczy pulsu, 33 540 owijaczy – L. Frank, *op. cit.*

45 *Ibidem.*

46 *Ibidem.*

47 DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s.6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*).

Jako ostatnia została zorganizowana **komisja VIII**, która zajmowała się pomocą dla uchodźców z Prus Wschodnich. Pierwsze ich grupy pojawiły się w Gdańsku już w połowie sierpnia 1914 r., kolejne w październiku i listopadzie. Biuro komisji mieściło się w lokalu Centrali Informacyjnej przy Podwalu Grodzkim 5, pracami komisji kierował Gustav Zander (1864–1934), prawnik i członek rady miejskiej⁴⁸. Uciekinierom z terenów zajętych przez Rosjan wydawano żywność, odzież, buty. Dla przybywających kolejną urządzono jadłodajnię działającą w ogrodzie obok przytułku św. Elżbiety (St. Elisabeth-Stift) przy Targu Siennym (Heumarkt). Część z nich traktowała Gdańsk jedynie jako przystanek w dalszej podróży, część natomiast (ok. 1400 rodzin) spędziła tu zimę 1914–1915 (z tej liczby 220 rodzin zatrzymano się w mieście na dłużej)⁴⁹. W miarę możliwości zapewniano im mieszkania – bezpłatnie lub za niewielki czynsz – a także ubrania, pościel, buty, opał i sprzęty domowe. Pomoc dla uchodźców przychodziła z całej Rzeszy. Do Gdańska w pierwszym roku wojny trafiło 17 wagonów oraz 450 paczek i przesyłek pocztowych⁵⁰. Część z nich rozdawano na miejscu, część zaś wysyłano kolejną do Prus Wschodnich.

Po ustabilizowaniu się sytuacji w Prusach Wschodnich w 1915 r. liczba przebywających w Gdańsku uchodźców szybko spadała. W styczniu 1916 r. wciąż mieszkało tu 107 rodzin, w lipcu tego roku już tylko dwanaście⁵¹. W 1917 r. działalność komisji VIII nie miała już większego znaczenia. W Gdańsku odnotowano w tym czasie jedynie niewielką liczbę niemieckich przesiedleńców z „krajów zajętych przez wroga” (37 osób)⁵².

DZIAŁALNOŚĆ KOMISJI III

Jak wyżej wspomniano, kluczową rolę w działalności Kriegshilfe für Danzig odgrywała komisja III, którą kierował początkowo radca miejski Felix Mayer. W pierwszych dniach stycznia 1915 r. jej kierownictwo objęła Marie Baum (1874–1964)⁵³, która przyjechała do Gdańska na specjalną prośbę nadburmistrza Scholtza. Mimo krótkiego pobytu w rodzinnym mieście – już pod koniec marca musiała wrócić do swoich obowiązków w Düsseldorfie – ta wybitna działaczka społeczna nadała właściwy kształt działalności komisji. Po jej wyjeździe kierownictwo przejęła Karoline Plagemann⁵⁴.

48 M. Gliński, *Zander Gustav, prawnik, radny*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=ZANDER_GUSTAV,_prawnik,_radny [dostęp: 5 września 2023].

49 L. Frank, *op. cit.*

50 *Ibidem.*

51 DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*).

52 DZ, nr 375, z 13 sierpnia 1917 r., [s. 2].

53 M. Gliński, *Marie Baum, uczona*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=BAUM_MARIE,_uczona [dostęp: 7 września 2023].

54 *Die Tätigkeit der Kriegshilfe für Danzig...*

Celem Marie Baum była racjonalizacja działań Kriegshilfe für Danzig, tak aby pomoc docierała rzeczywiście tam, gdzie była najbardziej potrzebna. Wymagało to dobrego rozpoznania sytuacji w terenie. W tym celu śródmieście Gdańska zostało podzielone na sześć samodzielnie działających rejonów⁵⁵, w każdym z nich zamieszkiwało po 500 rodzin objętych opieką. Na czele każdego rejonu stała kierowniczką, która miała do dyspozycji 6–10 współpracownic, odpowiedzialnych za obsługę określonych ulic. Każdej z tych kobiet przydzielono jedną lub dwie kontrolerki (Ermittlerinnen), które na podstawie wizyt domowych określały zakres potrzeb i pomocy przyznawanej poszczególnym rodzinom. Liczba podopiecznych, jaka przypadła na jedną kontrolerkę, nie przekraczała 50⁵⁶.

Pomoc udzielana żonom żołnierzy obejmowała różne rodzaje wsparcia. Zorganizowano m.in. dwa punkty wydawania żywności, przy ul. Elżbietańskiej 2 i Świętojańskiej 47. W samym tylko czerwcu 1915 r. z tego rodzaju wsparcia skorzystało 3000 osób, którym wydano: 29 tys. bochenków chleba, 45 cetnarów⁵⁷ kawy, 44 cetnary marmolady owocowej, 128 cetnarów ryżu, krup i kaszy, 78 cetnarów cukru, 51 cetnarów smalcu i innych tłuszczów spożywczych, ok. 66 tys. litrów mleka⁵⁸. Poza tym potrzebujący korzystali z przydziałów ziemniaków oraz węgla. W punkcie wydawania odzieży można było otrzymać nieodpłatnie ubrania, pościel i buty, nowe lub używane. Organizacja starała się ingerować w stosunki między najemcami i właścicielami domów, negocjując wysokość czynszów na poziomie możliwym do udźwignięcia przez żony żołnierzy. W niektórych przypadkach mogły się one ubiegać o wsparcie pieniężne ze strony miasta.

Pomocy Wojennej dla Gdańska podlegało też, urządzone w udostępnionych przez Ostmarkenverein pomieszczeniach przy ul. Korzennej 52 (Pfefferstadt) biuro, gdzie żony żołnierzy mogły skorzystać z pomocy przy pisaniu i adresowaniu listów na front, wysyłaniu paczek do mężów przebywających w obozach jenieckich lub pisaniu podań do władz⁵⁹.

55 Siedziby rejonów były następujące: I – ul. Elżbietańska 2, II – ul. Chlebnicka 38, III – Długi Targ 8, IV – Żabi Kruk 16, V – Długie Ogrody 22, VI – Nowe Ogrody 27. Jako rejon VII zostały później wydzielone Siedlce, zob. DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*).

56 L. Frank, *op. cit.*

57 Cetnar pruski – jednostka masy wynosząca 51,45 kg.

58 *Ibidem*.

59 *Ibidem*; *Die Tätigkeit der Kriegshilfe für Danzig...*

Tabela 2. Liczba rodzin objętych opieką ze strony Kriegshilfe für Danzig w latach 1915–1916

	Liczba personelu opiekuńczego (stan na 1 maja 1915 r.)	Liczba rodzin objętych opieką	
		1915	1916
Śródmieście	146	3000	3238
Wrzeszcz	77	700	1035
Siedlce	20	800	470
Nowy Port, Brzeźno, Letnica	20	560	771
Oruńskie Przedmieście-Stare Szkoty	8	150	161
Stogi-Wisłoujście	7	150	267
Św. Wojciech	4	70	74
RAZEM	282	5430	6016

Źródła: L. Frank, *Die Entwicklung der Kriegshilfe für Danzig im ersten Kriegsjahr*, b.m.r.w., PAN BG, Od 5884 2° (Drucksachen des Danziger Magistrats, t. 5: 1910–1915, nr 354); DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*).

Dużą wagę przywiązywano do **wsparcia dla położnic oraz opieki nad niemowlętami**. Dla zadań tych w ramach komisji III został powołany specjalny wydział (Abteilung für Wochenhilfe und Säuglingsfürsorge), którym kierowała żona nadburmistrza miasta, Helene Scholtz (1885–1956)⁶⁰. Przy ul. Żabi Kruk (Poggenpfuhl) otwarto poradnię, z której mogły korzystać kobiety oczekujące dziecka. Matki mogły liczyć na bezpłatną pomoc położnej, otrzymywały pościel, wyprawkę dla niemowląt, niekiedy również łóżeczko i wózek, poza tym mleko i płatki owsiane, starano się też zapewnić pomoc opiekunek domowych. Chorym dzieciom zapewniano bezpłatne leczenie, środki wzmacniające oraz leki⁶¹. W 1915 r. pod opieką organizacji znajdowało się 1500 dzieci poniżej drugiego roku życia, rok później 2000⁶².

Podkomisja ds. Opieki nad Dziećmi (Kinderfürsorge) zorganizowała w centrum miasta dwa żłobki przeznaczone dla dzieci kobiet pracujących zawodowo, jeden działający przy Trojngasse 6 (obecnie ul. Mariana Seredyńskiego), drugi w starym Domu Dobroczynności

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ L. Frank, *op. cit.*

⁶² *Ibidem*; DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*).

przy ul. Sierociej 6 (Am Spendhaus). W 1915 r. w każdym z nich przebywało po 22 niemowląt⁶³. Kilka dalszych żłobków powstało na przedmieściach: w Brzeźnie, we Wrzeszczu oraz na Siedlcach. Część z tych placówek trzeba było wkrótce zamknąć ze względu na niewielkie zainteresowanie. Spośród utworzonych na początku wojny żłobków w 1916 r. pozostał jedynie zakład w Domu Dobroczynności. W latach 1916 i 1917 przebywało w nim 32 dzieci⁶⁴.

Dla dzieci w wieku przedszkolnym (2–7 lat) Kriegshilfe für Danzig utworzyła we Wrzeszczu „przedszkole wojenne” (Kriegskindergarten), do którego w latach 1915–1916 uczęszczało średnio ok. 35–40 podopiecznych⁶⁵. Natomiast w Śródmieściu i na pozostałych przedmieściach organizacja nie utworzyła specjalnych placówek. Dzieci w wieku przedszkolnym dołączyły tu do już istniejących Zakładów Opieki nad Małymi Dziećmi (Kleinkinder-Bewahranstalten)⁶⁶, które wydłużyły swoją działalność do godziny 19.00. W całym Gdańsku działało wówczas sześć tego typu placówek, które zostały przez magistrat nieodpłatnie podłączone do miejskiej sieci gazowniczej, co miało zapewnić ich oświetlenie również w godzinach wieczornych⁶⁷.

Dla dzieci objętych obowiązkiem szkolnym Podkomisja ds. Opieki nad Dziećmi w ciągu dwóch pierwszych lat wojny urządziła siedem ochronek wojennych (Kriegshorte): trzy w Śródmieściu, dwie we Wrzeszczu i po jednej na Siedlcach i Stogach. W 1915 r. uczęszczało do nich ok. 350 dzieci, rok później już 600, zaś w 1917 r. liczba ta wzrosła do 700⁶⁸. Dzieci przyjęła ponadto żydowska ochronka łoży Borussia, a także inne działające w mieście podobne zakłady. Dzieci odrabiały tu prace domowe, wykonywały lekkie prace ręczne, a także pracowały w ogródkach znajdujących się przy każdej placówce. Latem codziennie zabierano je na plażę⁶⁹. Podopieczni mieli zapewniony podwieczorek w postaci owsianki, musieli jednak przynosić własny chleb (było to związane z wprowadzeniem kartek na ten artykuł)⁷⁰.

63 L.Frank, *op. cit.*

64 DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*); nr 375, z 13 sierpnia 1917 r., [s. 2].

65 L.Frank, *op. cit.*; DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*).

66 Na temat genezy i działalności tych zakładów zob.: E. Barylewska-Szymańska, *Instytucjonalna opieka nad małymi dziećmi w dziewiętnastowiecznym Gdańsku*, [w:] *Między prowincjonalizmem a nowoczesnością. Przeobrażenia Gdańska na tle procesów modernizacyjnych wschodnich prowincji Prus w XIX wieku*, red. J. Dargacz, T. Krzemiński, Gdańsk 2022, s. 404–430.

67 *Ein Jahr Kriegsfürsorge in Danzig*, b.m.w., 1915, PAN BG, Od 5884 2° (Drucksachen des Danziger Magistrats, t. 5: 1910–1915, nr 356), s. 3.

68 L.Frank, *op. cit.*; DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*); nr 375, z 13 sierpnia 1917 r., [s. 2].

69 DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*).

70 *Die Tätigkeit der Kriegshilfe für Danzig...*

DNI OFIARNOŚCI (OPFERTAGE)

Szczególną okazję do pozyskiwania środków na działalność organizacji stanowiły obchody Dni Ofiarności. Pierwszy „Opfertag” zorganizowano z inicjatywy Pomocy Wojennej dla Gdańska 1 sierpnia 1915 r., w pierwszą rocznicę ogłoszenia mobilizacji w Niemczech⁷¹. Odtąd aż do końca wojny rokrocznie urządzano w Gdańsku podobne uroczystości (30 lipca 1916 r., 5 sierpnia 1917 r., 4 sierpnia 1918 r.).

3. Uroczystości przy Kolumnie Wojennej, 1915 r.

Ze zbiorów Piotra Popińskiego

Dzień Ofiarności zorganizowany w 1915 r. rozpoczął się od uroczystego nabożeństwa we wszystkich gdańskich kościołach (a także w synagodze⁷²); równolegle odbywała się msza polowa na wojskowym placu ćwiczeń we Wrzeszczu. Najważniejszy punkt obchodów stanowiła uroczystość przy tzw. Kolumnie Wojennej (Kriegssäule)⁷³. Był to drewniany słup wykonany według projektu gdańskiego architekta Hermanna Phlepsa i ustawiony na ruinie bastionu św. Elżbiety, niedaleko Dworca Głównego⁷⁴. Do kolumny przybijane były żelazne lub srebrne gwoździe, które można było otrzymać po wykupieniu odpowiedniej karty (w zależności od rodzaju gwoźdźca ich cena wynosiła od 50 fenigów do 100 marek). W wydarzeniu tym, określanym jako „Nagelung”, wzięła udział księżna Cecylia⁷⁵, żona pruskiego następcy tronu, co nadało gdańskim obchodom szczególną rangę. Po południu w Gaju Gutenberga

71 Opisy planowanej uroczystości: DZ, nr 336, z 21 lipca 1915 r., [s. 2–3, 4]; nr 340, z 23 lipca 1915 r., [s. 2]; nr 342, z 24 lipca 1915 r., [s. 3, 4]; nr 347, z 28 lipca 1915 r., [s. 2]; nr 348, z 28 lipca 1915 r., [s. 4]; nr 352, z 30 lipca 1915 r., [s. 2, 4]; nr 354, z 31 lipca 1915 r., [s. 2, 4]. Szczegółowa relacja z Dnia Ofiar w 1915 r.: DZ, nr 356, z 2 sierpnia 1915 r., [s. 6] (dodatek).

72 DZ, nr 350, z 29 lipca 1915 r., [s. 2].

73 Na temat przebiegu uroczystości w 1915 r. pisał Jan Daniluk, *Kolumna Wojenna z 1915 r.*, <http://www.jandanieluk.pl/pl/aktualnosci/111-kolumna-wojenna-z-1915-r> [dostęp: 13 września 2023].

74 Na temat gdańskiej kolumny oraz podobnych inicjatyw w Niemczech zob.: M. Niedzielska, „Pomniki Żelazne” I wojny światowej w Prusach Zachodnich i Wschodnich, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2016, t. 36, nr 1, s. 69–90.

75 DZ, nr 338, z 22 lipca 1915 r., [s. 2]; nr 344, z 26 lipca 1915 r., [s. 3].

we Wrzeszczu odbyła się uroczystość patriotyczna z udziałem gdańskich towarzystw śpiewających (ok. 300 chórzystów) oraz uznanych solistów⁷⁶. Wstęp był biletowany, co zapewniło organizacji dodatkowy dochód.

Podczas Dnia Ofiarności na różne sposoby zachęcano mieszkańców Gdańska do okazywania hojności. Zbiórki pieniędzy prowadzono już podczas porannych nabożeństw w kościołach. Przez cały dzień ochotniczki Kriegshilfe für Danzig sprzedawały na ulicach okolicznościowe wstęgi (tzw. Vivat-Bänder)⁷⁷, kokardy, karty pocztowe, papierosy, monety pamiątkowe⁷⁸, zorganizowano też loterię. Za pośrednictwem właścicieli domów prowadzono zbiórki pieniędzy wśród lokatorów. W rezultacie podczas pierwszego gdańskiego Dnia Ofiarności udało się zebrać 108 300 marek. Szacowano, że po odjęciu wydatków związanych z organizacją wydarzenia do dyspozycji Pomocy Wojennej dla Gdańska pozostanie ok. 100 tys. marek⁷⁹.

Według podobnego schematu starano się organizować Dni Ofiarności w kolejnych latach: msza we wszystkich kościołach Gdańska, sprzedaż uliczna, loteria, przybijanie gwoździ do Kolumny Wojennej, wiec patriotyczny w Gaju Gutenberga. W 1916 r. ponownie wybito monetę pamiątkową⁸⁰, a w uroczystościach uczestniczyła księżna Cecylia (pojawiała się wraz z synami na wiecu w Gaju Gutenberga⁸¹). Od 1917 r. obchody miały już jednak mniej okazały charakter, a i efekt finansowy akcji był z każdym rokiem skromniejszy. W 1916 r. zebrano 84 tys. marek. Szacowano, że po odjęciu kosztów pozostanie ok. 70 tys. marek⁸². W 1917 r. zebrane środki zostały podzielone między Pomoc Wojenną a Czerwony Krzyż. W tymże roku po raz ostatni zorganizowano akcję przybijania gwoździ do niemal całkowicie już zapętnionej Kolumny Wojennej. Dnia 14 lutego 1918 r. monument został przeniesiony do kościoła Mariackiego⁸³. Po raz ostatni Dzień Ofiarności został zorganizowany 4 sierpnia 1918 r. Tym

76 DZ, nr 344, z 26 lipca 1915 r., [s. 4]; nr 346, z 27 lipca 1915 r., [s. 4].

77 Wstęga pamiątkowa upamiętniająca Dzień Ofiarności w 1915 r. znajduje się m.in. w zbiorach Muzeum Gdańska, nr inw. MHMG/H/1141. Inny egzemplarz w Museum Weißenfels im Schloss Neu-Augustusburg, nr inw. V 578 M.

78 Na monecie pamiątkowej wybitej w 1915 r. umieszczono na pierwszej stronie wizerunek Kolumny Wojennej oraz napis „Opfertag in Danzig / 1.VIII.1915”, na drugiej stronie herb Gdańska oraz napis „Kriegshilfe für Danzig”, zob.: S. Rühle, *Die historischen Medaillen der Stadt Danzig. Ein Beitrag zur Geschichte der Danziger Medaillenkunst und ihrer Künstler mit 10 Bildtafeln*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, H. 68, 1928, s. 307.

79 DZ, nr 362, z 5 sierpnia 1915 r., [s. 2].

80 Na pierwszej stronie umieszczono wizerunki feldmarszałków Augusta von Mackensena oraz Paula von Hindenburga (honorowych obywateli Gdańska), na drugiej stronie herb Gdańska oraz napis: „Kriegshilfe Danzig / Opfertag / 30. Juli / 1916”, zob.: S. Rühle, *op. cit.*, s. 308.

81 Program i przebieg Dnia Ofiarności w 1916 r.: DZ, nr 346, z 26 lipca 1916 r., [s. 4]; nr 352, z 29 lipca 1916 r., [s. 4]; nr 354, z 31 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek).

82 DZ, nr 368, z 8 sierpnia 1916 r., [s. 2]. W sprawozdaniu z działalności Kriegshilfe für Danzig z sierpnia 1917 r. podano, że Opfertag w 1916 r. przyniósł jedynie 55 tys. marek czystego dochodu, zob. DZ, nr 375, z 13 sierpnia 1917 r., [s. 2].

83 *Bericht über die Verwaltung der Stadt Danzig während der Kriegszeit*, s. 8. Por.: J. Daniluk, *Kolumna Wojenna z 1915 r.*

razem uroczystości ograniczyły się do popołudniowego nabożeństwa w kościołach oraz wiecu w Gaju Gutenberga⁸⁴.

UTRUDNIENIA W DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACJI

W pierwszych dwóch latach wojny działalność Pomocy Wojennej dla Gdańska spotykała się z dużym entuzjazmem ze strony mieszkańców miasta. Z czasem jednak, wraz z pogarszającą się sytuacją aprowizacyjną Niemiec i pogłębiającym się zubożeniem społeczeństwa, organizacja działała w coraz trudniejszych warunkach.

Z każdym rokiem rosła liczba osób wymagających wsparcia – w 1915 r. opieką objętych było 5430 rodzin, w 1916 już 6016⁸⁵, w 1917 liczba ta wzrosła do 6833⁸⁶. Pociągało to za sobą wzrost wydatków. W 1915 r. miesięczne wydatki Pomocy Wojennej były szacowane na 100 tys. marek, a w 1917 r. kwota ta wzrosła do 150 tys. marek⁸⁷. Tymczasem dochód ze zbiórek dobroczynnych sukcesywnie malał. Do końca 1915 r. zebrano tą drogą 500 tys. marek, rok później 261 618 marek, natomiast w 1917 już tylko 168 tys. marek⁸⁸. Z biegiem czasu daje się zauważyć coraz większe finansowe zaangażowanie miasta, bez wsparcia z budżetu miejskiego organizacja nie była bowiem w stanie prowadzić normalnej działalności. Od dnia 1 sierpnia 1915 r. miasto wspomagało Pomoc Wojenną dla Gdańska stałą subwencją w wysokości 80 tys. marek miesięcznie⁸⁹; we wrześniu radni przyznali poza tym jednorazową zapomogę w wysokości 300 tys. marek⁹⁰. Z dniem 1 grudnia 1916 r. wsparcie ze strony miasta zostało podniesione do 130 tys. marek miesięcznie⁹¹.

Bardzo szybko pojawiły się niedobory w dostawach niektórych artykułów, czemu Pomoc Wojenna nie była w stanie zaradzić. Już pierwszej zimy pojawiły się braki w dostawach węgla i ziemniaków. Zimą lat 1915–1916 wystąpiły trudności w zaopatrzeniu w mleko⁹². Artykułem praktycznie niedostępnym była również nafta. Dzięki specjalnym zabiegom podejmowanym przez Narodową Służbę Kobiet zimą 1914–1915 udało się sprowadzić ze Szczecina 27 900 kilo nafty, która została przydzielona kobietom wykonującym prace chałupnicze⁹³. Już

84 DZ, nr 354, z 31 lipca 1918 r., [s. 4].

85 DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*).

86 DZ, nr 375, z 13 sierpnia 1917 r., [s. 2].

87 *Ibidem*.

88 *Ibidem*.

89 DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*).

90 *Bericht über die Verwaltung der Stadt Danzig während der Kriegszeit*, [s. 3].

91 DZ, nr 375, z 13 sierpnia 1917 r., [s. 2].

92 DZ, nr 353, z 30 lipca 1916 r., [s. 6] (dodatek: *Danzig im zweiten Kriegsjahre*).

93 L. Frank, *op. cit.*

w pierwszych miesiącach wojny zaczęto wprowadzać różnego rodzaju artykuły zastępcze, np. zamiast skórzanego obuwia buty na drewnianych podeszwach⁹⁴.

Działalność organizacji w ostatnich miesiącach wojny wymagałaby bliższego zbadania, nie ulega jednak wątpliwości, że jej aktywność w dużym stopniu wygasła jeszcze przed zakończeniem konfliktu. Wobec narastających trudności aprowizacyjnych w 1917 r. Pomoc Wojenna dla Gdańska była zmuszona niemal zupełnie zrezygnować z wydawania żywności, udzielając w zamian wsparcia pieniężnego. Z naturaliów pozostały jedynie chleb, mleko oraz zupa⁹⁵. Zorganizowane w początkach wojny punkty wydawania żywności zostały zlikwidowane. Z dniem 1 stycznia 1918 r. Kriegshilfe für Danzig częściowo wstrzymała działalność, natomiast 1 maja tego roku została rozwiązana kluczowa dla jej działalności komisja III (ds. opieki nad rodzinami)⁹⁶. Jej struktury, w tym utworzone w 1915 r. przez Marie Baum rejony, zostały przejęte przez służby miejskie.

POSTULATY BADAWCZE

Powyższy tekst jedynie skrótowo zarysowuje działalność Pomocy Wojennej dla Gdańska. Szereg kwestii wymagałoby przeprowadzenia bardziej szczegółowych badań. Jak wspomniano we wstępie, temat został opracowany na podstawie oficjalnych druków magistratu oraz informacji publikowanych na łamach życzliwej władzom „Danziger Zeitung”. Wszystkie one są silnie nacechowane propagandowo i prezentują działalność Pomocy Wojennej w pozytywnym świetle. Interesujące byłoby prześledzenie, jak działalność organizacji była relacjonowana przez inne periodyki, zwłaszcza lewicowy „Volkswacht”, który krytycznie oceniał zaangażowanie miasta w pomoc ofiarom wojny⁹⁷. Pośrednio z działalnością Pomocy Wojennej dla Gdańska wiąże się wiele innych zagadnień o pierwszorzędym niekiedy znaczeniu, jak na przykład aktywizacja zawodowa kobiet, które w latach I wojny światowej po raz pierwszy na taką skalę zaczęły podejmować pracę zarobkową. Na opracowanie czekają też takie kwestie, jak ówczesna sytuacja aprowizacyjna Gdańska czy też działalność pomocowa prowadzona w ramach struktur miejskich.

94 *Die Tätigkeit der Kriegshilfe für Danzig...*

95 DZ, nr 375, z 13 sierpnia 1917 r., [s. 2].

96 *Bericht über die Verwaltung der Stadt Danzig während der Kriegszeit*, s. 38–39.

97 *Die Not der Danziger Kriegerfrauen*, „Volkswacht”, nr 2, z 16 stycznia 1915 r., [s. 2–3].

BIBLIOGRAFIA

Prasa:

„Danziger Zeitung”, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918
„Volkswacht”, 1915

Źródła drukowane:

Bericht des Magistrats der Stadt Danzig über den Stand der Gemeindeangelegenheiten bei Ablauf des Verwaltungsjahres 1914/15, b.m.r.w.
Bericht über die Verwaltung der Stadt Danzig während der Kriegszeit, b.m.r.w.
Die Tätigkeit der Kriegshilfe für Danzig in den Monaten Januar bis März 1915. Bericht der Ausschüsse, b.m.r.w., PAN BG, Od 5884 2° (Drucksachen des Danziger Magistrats, t. 5: 1910–1915, nr 355).
Ein Jahr Kriegsfürsorge in Danzig, b.m.w., 1915, PAN BG, Od 5884 2° (Drucksachen des Danziger Magistrats, t. 5: 1910–1915, nr 356).
Frank L., *Die Entwicklung der Kriegshilfe für Danzig im ersten Kriegsjahr*, b.m.r.w., PAN Bibliotheka Gdańska, Od 5884 2° (Drucksachen des Danziger Magistrats, t. 5: 1910–1915, nr 354).
Kriegshilfe für Danzig (K. f. D.): Ausschüsse und Zweigstellen, Danzig 1914.

Opracowania:

Andrzejewski M., *Gustav Adolf Fuchs*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=FUCHS_GUSTAV_ADOLF,_wydawca,_senator [dostęp: 4 września 2023].
Barylewska-Szymańska E., *Instytucjonalna opieka nad małymi dziećmi w dziewiętnastowiecznym Gdańsku*, [w:] *Między prowincjonalizmem a nowoczesnością. Przeobrażenia Gdańska na tle procesów modernizacyjnych wschodnich prowincji Prus w XIX wieku*, red. J. Dargacz, T. Krzemiński, Gdańsk 2022, s. 404–430.
Daniluk J., *115 lat temu zaczęto promować Gdańsk*, <https://historia.trojmiasto.pl/Jak-dawniej-promowano-Gdansk-n166218.html> [dostęp: 4 września 2023].
Daniluk J., *Kolumna Wojenna z 1915 r.*, <http://www.jandaniluk.pl/pl/aktualnosci/111-kolumna-wojenna-z-1915-r> [dostęp: 13 września 2023].
Danziger Bürgerbuch. Bilder aus Leben und Wirken Danziger Männer und Frauen in Politik, Wirtschaft, Presse, Kunst, Wissenschaft, Volksbildung, hrsg. von R. Franke, Danzig 1927.
Gliński M., *Marie Baum, uczona*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=BAUM_MARIE,_uczona [dostęp: 7 września 2023].
Gliński M., *Nadburmistrzowie Gdańska w latach 1814–1920*, [w:] *Poczet sołtysów, burmistrzów, nadburmistrzów, przewodniczących Miejskiej Rady Narodowej i prezydentów Gdańska od XIII do XXI wieku*, red. B. Możejko, Gdańsk 2015, s. 295–323.

- Niedzielska M., „Pomniki Żelazne” I wojny światowej w Prusach Zachodnich i Wschodnich, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, t. 36 (1)/2016, s. 69–90.
- Romanow A., *Sytuacja demograficzna Gdańska w latach 1871–1920*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 4, cz. 1: 1815–1920, red. E. Cieślak, Sopot 1998, s. 267–282.
- Rühle S., *Die historischen Medaillen der Stadt Danzig. Ein Beitrag zur Geschichte der Danziger Medaillenkunst und ihrer Künstler mit 10 Bildtafeln*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins“, H. 68, 1928.
- Wrzosek M., *Działania militarne w Prusach Wschodnich 1914–1915*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie”, nr 4, 1997, s. 531–554.

O AUTORZE

Janusz Dargacz – historyk, muzealnik, doktor nauk humanistycznych o specjalności historia XIX w. Zawodowo związany z Instytutem Historii PAN oraz Muzeum Gdańska. Jego zainteresowania badawcze skupiają się na dziejach Gdańska i Pomorza od XVIII do XX w.
e-mail: janusz.dargacz@gmail.com